

Zübdetü'l-Âsâr Vakayinamesindeki Devlet Teşkilatı Terimleri*

Governmental and Administrative Terms and Titles in the Chronicle Zubdat al-Āthār

Zühal Ölmez¹, Sevim Erdem²

*Bu makale, *Uluslararası Dil, Tarih ve Kültür Bağlamında Türklerde Devlet Yönetimi ve Algısı Sempozyumu*'nda (23-24 Ekim 2017) sunulan bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş biçimidir.

¹Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

²Dr. Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tunceli, Türkiye

ORCID: Z.Ö. 0000-0002-5881-503X;
S.E. 0000-0002-0728-4857

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Zühal Ölmez,
Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Davutpaşa Kampüsü, Esenler, İstanbul, Türkiye
E-mail: zuolmez@gmail.com

Başvuru/Submitted: 26.11.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested: 16.12.2019

Son Revizyon/Last Revision Received: 23.12.2019

Kabul/Accepted: 24.12.2019

Atıf/Citation:

Ölmez, Z., Erdem, S. (2019). *Zübdetü'l-Âsâr Vakayinamesindeki Devlet Teşkilatı Terimleri*. *TUDED* 59(2), 379-398.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0040>

ÖZET

Genel tarih kaynağı olan *Zübdetü'l-Âsâr*, Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrullâhî tarafından Türkçe (Çağatayca) yazılmış, 1525 yılında tamamlanmış ve Süyünç Hoca Han'ın oğlu olan Sultan Muhammed'e ithaf edilmiş bir eserdir. Bu eserde yazar, kendi dönemine kadar olan birinci el kaynakları kullanmış ayrıca gördüğü olayları anlatmış, çağdaşı kişilerden dinlediklerini de eserine aktarmıştır. Aslı kayıp olan eserin elimizde 3 nüshası bulunmaktadır. Eserin 4. nüshasına ait bilgi, Devin DeWeese tarafından ilim dünyasına *A note on manuscripts of the Zubdat al-âthâr* adlı çalışmasında duyurulmuştur. Burada değerlendireceğimiz sözcükler devlet teşkilatına dair terimlerdir. Eserin tarihi bir kaynak olması sebebiyle tarihî olaylar anlatılırken kullanılan terimler de bize o döneme ait devlet teşkilatı hakkında bilgi vermektedir. Bu makale kapsamında özellikle Timurîlulara ait devlet teşkilatıyla ilgili belli başlı terimler (*naq, korçı, tovaçı, bitikçi* vb.) üzerinden dönemin devlet teşkilatı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Zübdetü'l-Âsâr*, vakayiname, meclis, teşkilat terimleri, etimoloji

ABSTRACT

Zubdat-al-âthâr is a historical work which was written by Abdullah bin Muhammad bin Ali Nasrullâhî, in (Chagatai) Turkic, completed in 1525 and dedicated to Sultan Muhammad who was the son of Suyunch Khoja Khan. In the work the author mainly refers to primary sources to relate events which had occurred before his era. He also narrates some events that he personally witnessed and that he heard directly from eyewitnesses. The work's original manuscript is missing; there are three copies which have survived. Information about a fourth copy of the work was announced to the scientific community by DeWeese in his work titled *A note on manuscripts of the Zubdat al-âthâr*. As *Zubdat-al-âthâr* is a chronicle, the author uses many governmental and administrative terms and titles which provide information about government organizations of the states of his period. In this study we will deal with the administrative terms that are attested in *Zubdat-al-âthâr* with a focus on Timurid dynasty. Some of the terms we discuss in this paper are *naq, korçı, tovaçı, bitikçi*.

Keywords: *Zubdat-al-âthâr*, chronicle, chagatai governmental terms, council, etymology

EXTENDED ABSTRACT

Zubdat-al-âthâr is a historical work which was written by Abdullah bin Muhammad bin Ali Nasrullâhî, in (Chagatai) Turkic, completed in 1525 and dedicated to Sultan Muhammad who was the son of Suyunch Khoja Khan. The author's name is spelled as 'Abdu'llâh bin Muḥammed bin 'Alî Naşru'llâhî (358a-4) in the copy registered under the number 5368 in Tashkent, Al-Biruni Oriental Institute; and as 'Abdu'llâh bin Muḥammed bin 'Alî Naşru'llâh (2a-14) in the copy located in St. Petersburg. In Hofman's catalogue, the entry of the name appears as *Naşrallahi* or *Navallahi*, 'Abdallâh b. M. b. 'A. (Hofman, 1969, 256-257). The author's name is mentioned in some sources also as *Mevlana Abdullah bin Ali-yi Belhî* (Çelik, 2012: 101). We have limited information about the author's life, which we can only obtain from his own work. The reasons which make the work significant are that the chapters about the periods before the author's lifetime consist of a compilation from primary sources of those times; and the chapters about the events of his era are original as either he narrates the events he witnessed personally or he relates the narratives he heard from his contemporaries. The work consists of eleven chapters. The work's original manuscript is missing but there are three copies which have survived, none of which are complete (information about a fourth copy of the work was announced to the scientific community by DeWeese in his work named *A note on manuscripts of the Zubdat al-âthâr*). In spite of their incompleteness and late dates, these three copies are still very valuable thanks to their rich content. The author indicates that he had used the Uighur records of the Genghis dynasties (*Tarikh-i Khani*), beside many other sources previously written. This alone implies that this work may include information not available in other authorities. Being one of the most comprehensive prose texts in Chagatai Turkic the work has a rich vocabulary. Since it is a *chronicle*, it also reflects the political, social, economic and cultural events of the society.

This article tries to explain what the duties and potencies of the institutions or persons were in the state organization based on the governmental and administrative terms and titles attested in *Zubdat al-âthâr*. The presence of these terms and titles reflects the presence of order and stability in the state. The text used in this study is formed by comparing two copies, the one located in the Leningrad Branch of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the U.S.S.R. (LOIV) and the one located in the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, Tashkent. In this article we will deal with the terms attested in the 9th, 10th and 11th chapters. The paper consists of two parts. In the first part, after the introduction, brief information about *Zubdat al-âthâr* is presented. In the second part, 'Organization Terms' attested in *Zubdat al-âthâr* are discussed: 1. Terms Related to the Operation of the State Organization: *kuriltay*, *divan*; 2. Persons in charge of the functioning of the State Organization: *yasavul*, *inaq*, *qorçı*, *kötval* ~ *kotval*, *bitikçi*, *tovaçı*, *kuşçı*, *ahtacı*, *daruğa*, *yurtçı*, *mühr-dâr*'.

Examples of words discussed in the article: The root of the word *qorçı* is the Mongolian word *kor* 'a case in which arrowheads are put'. But in Chagatai dictionaries it is found under

the article *kur* ‘belt’, and the meaning is given as ‘belt’ and ‘weapon’; namely two different words which need to be shown under two different articles are put together. Thus, the word meaning ‘weapon’ should be derived from Mongolian *kor* ‘a case in which arrowheads are put’ and it should be shown under an independent article. Therefore, the right reading of the word is *korçı* and not *kurçı* as we see in some sources, since its base is *kor*. The meaning of the title *kötval*, which represents an important position in the state can be seen as ‘guard, watcher, castellan’ in all dictionaries. Albeit not with great certainty we nonetheless have reason to believe that there were two words with same meaning and similar spelling but with different etymologies in Chagatai texts: 1. *kötval* or *kotval*, derived from Hindi *kotvala* which passed to Turkish via Persian; 2. *Keptevül*, derived from the Mongolian verb *kepte-*. The fact that words are used in the same meaning with minor differences in spelling may weaken this approach. In this study, we believe that significant determinations have been made especially about the readings and etymologies of the words *korçı*, *kötval* and *tovaçı*, which can be found with different reading in different sources.

GİRİŞ

Devlet sözcüğü, Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*'ında ilk yani temel anlamı olan burada işleyeceğimiz konuyla örtüşerek 'bir hükümet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi topluluk' (Devellioğlu, 2013: 205a) biçiminde tanımlanmıştır. Bu temel anlamına baktığımızda *devlet*, kendi içerisinde mevcut düzenini korumak ve daha ileriye götürmek amacıyla çeşitli teşkilatları bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar siyasi bir oluşum olmanın gerektirdiği bir zorunluluktur. Bir vakayinameyi de incelerken içerisinde bu siyasi oluşumlara ait unsurlar bulundurduğunu görüyorsak orada bir devlet teşkilatının varlığından söz etmemiz mümkün olmaktadır. Bu çalışmada *Zübdetü'l-Âsâr* adlı Çağatayca bir kroniğe dayanarak dönemin devlet teşkilatına ait terimler değerlendirilecektir.

1. Zübdetü'l-Âsâr Hakkında Kısa Bilgi

Genel tarih kaynağı olan *Zübdetü'l-Âsâr*, Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrullâhî tarafından Çağatay Türkçesiyle yazılmış, 1525 yılında tamamlanmış ve Süyünç Hoca Han'ın oğlu olan Sultan Muhammed'e ithaf edilmiş bir eserdir. Yazar, hakkında yine kendi eserinden elde ettiğimiz sınırlı bilgiye sahibiz. Buna göre eserin yazarı Belhlidir. Eserinde önceleri Timurluların hizmetinde olduğunu anlatan müellifin, sonraları ilk dönem Şeybanîlerin hizmetinde olduğu anlaşılmakta ise de Şeybanî Han'ın hizmetine geçişi anlatılmamıştır². Kendi dönemine kadarki anlattığı olaylarda birinci el kaynakları kullanmasıyla derleme bir eser özelliği gösteren *Zübdetü'l-Âsâr*, müellifin kendi dönemine ait verdiği bilgilerle, gördüğü olayları anlatmasıyla ve kendi çağındaki kişilerden dinlediklerini eserine aktarması yönüyle de önem arz eden orijinal bir eserdir. Müellif, bu kroniği, on bir fasıl olarak düzenlemiştir. Türk-Moğol kabilelerinin Yafes'ten itibaren efsanevi tarihi ile başlayan eser, Çağatay Ulusu ve Timur tarihi ile devam eder ve Süyünç Han'ın vefat ettiği 1525 yılına değin olan Özbek tarihine kadar uzanır (Çelik, 2012: 101; Hofman, 1969: 256-257; DeWeese, 1994: 96.)

Aslı kayıp olan eserin mevcut 3 nüshası bulunmaktadır:³

1. St Petersburg'da the Library of the Leningrad Branch of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the U.S.S.R. (LOIV), D 104'te kayıtlı nüsha.
2. Taşkent el-Biruni Şarkşinaslık Ensitütüsünde 5368'de kayıtlı nüsha.
3. Taşkent el-Biruni Şarkşinaslık Ensitütüsünde 608'de kayıtlı nüsha.

Burada değerlendireceğimiz sözcükler, Petersburg'daki D 104 ile Taşkent'teki 5368

1 *Zübdetü'l-Âsâr*, the Al-Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Uzbek S.S.R. Tashkent. No: 5368 (vr. 358a- 4).

2 Ayrıntılı bilgi için bk. Erdem Çiçek, Sevim, "Çağatayca Bir Vakâyinâme: *Zübdetü'l-Âsâr*" *Uluslararası Yuldüz Türk Dili Sempozyumu, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*: 65, BilgeSu: Ankara 2016: 174-175.

3 DeWeese tarafından eserin 4. nüshasının (Londra Nüshası) ortaya çıktığına dair bir haber ilim dünyasına verilmiş ve eserin tanıtımının yapıldığı çalışmada 4. nüsha hakkında çok kısa bir bilgi de çalışmaya eklenmiştir (DeWeese, 1994, 100). Ancak bunun dışında elimizde bu nüsha veya onunla ilgili bilgi veren başka bir kaynak şimdilik bulunmamaktadır.

numarada kayıtlı olan nüshaların karşılaştırılmasıyla oluşturulmuş metne dayanarak eserin 9.,10., ve 11. fasıllarında geçen devlet teşkilatına dair terimlerdir. Ancak bu makale kapsamında özellikle Timurlulara ait devlet teşkilatıyla ilgili belli başlı terimler (*ınak, kırçı, tovaçı, bitikçi, vb.*) üzerinden dönemin devlet teşkilatı ortaya konmaya çalışılacaktır. Eserin tarihî bir kaynak olması sebebiyle bu tarihî olaylar anlatılırken kullanılan terimler de bize o dönemki teşkilatlar hakkında bilgi vermektedir.

2. Zübdetü'l-Âsâr'da Geçen Teşkilat Terimleri

2.1. Devlet Teşkilatının İşleyişi ile ilgili Terimler

2.1.1. kıriltay ‘meclis, kongre, kurul’ < Orta Mo. **kuriltay* (TMEN I, §305, s. 435-437) < *kuri+lta* (VeEWT, s. 304a-304b, Poppe, 1954: 47, §163), Modern Mo. *XURALTA* “toplantı, meclis, kongre, kurul” (Lessing, 1960: 988a).

Devletin siyasi idaresini sürdürmek için asiller ve yüksek devlet ricalinden oluşan *kurultaylar* mevcuttur. Çağatay hanlığı, merkeze daha yakın olmasından dolayı diğer Coçi ve İlhanlı Ulusu gibi pay edilen topraklar arasında bağımsız hareket etmeye geç başlamıştı. Merkeze bağlı olmaları münasebetiyle Çağatay Hanları, Kağanlık Kurultaylarında belirlenmişti. Yalnız şöyle bir fark vardı. Moğolların yaptıkları toplantılara *kurultay* adını vermesine karşın Çağataylıların bu toplantıyı *toy* olarak isimlendirdikleri dikkat çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurultaylara *mîrzalar, mecebdarlar, ameldarlar/emeldarlar (mahallî hâkim), memurlar, harbî* gibi görevliler katılırdı (Yağlı, 2014: 63, 77, 78, 959).

Sözcük, ‘Moğolların büyük millet toplantısı veya Moğol ülkesinde yapılan büyük toplantı’ (VeWTD II, s. 933) anlamında işlek bir şekilde kullanılmış olup *kurultayların* devleti ilgilendiren önemli işlerin görüşüldüğü bir meclis yeri olduğu dikkat çekmektedir: bir hanın tahta çıkışı, düşman tehlikesi sezildiği ve önlem alınmasının elzem olduğu, orduyla ilgili kararlar alınmasını gerektiren durumlar bu işlerin başlıcalarıdır.

ZA’da toplam 13 defa geçen sözcüğün 7’sinin *kıl-* yardımcı eylemi ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Sözcükle ilgili örneklerden birkaçı şöyledir:

kurultay	Mîr Hüseyn bilen Têmür Bêg ittifâk kılıp Têmür Şâh Oğlanı hân kılıp bêgler barça müttefik boldılar ve kurultay kılıp uluğ toy boldı. (5b: 8-9)	Mir Hüseyin ile Timür Beg fikir birliğine varıp Timür Şah Oğlan'ı Han yaparak bütün beyler anlaştılar ve kurultay yaptılar, büyük şölen oldu.
	Zinde Haşem yağı boldı hem oşal küzide Şâhib-kırân kurultay kılıp tümenât u hezârcât bêglerige kişi yiberdiler ve barça cem' boldılar (12b: 14-17)	Zinde Haşem düşman oldu. Ayrıca o sonbaharda Sahip-kırân kurultay yaparak on bin ve bin kişilik askerî birliklerin beylerine kişi gönderdiler ve hepsi toplandılar.
	Ve hem oşal yıl Hâcı Seyfe'd-dînni Melik Gıyâse'd-dîn üçün yiberdi ki bu yaz kurultay bolup barça bêgler bilen noyınlar hâzır bolurlar melik hem hâzır bolsun (17a: 20-21; 17b:1)	ve hem işte o yıl Hacı Seyfeddin'i, bu yaz kurultay yapıldığında bütün beyler ile baş komutanlar hazır olacaklar, Melik de hazır olsun diye Melik Gıyaseddin için gönderdi.
	Şâhib-kırân ... Kişke barıp kurultay kılıp çerik sanın arturdi (26a: 5-7)	Sahip-kırân ... Keş'e gidip kurultay yaparak asker sayısını artırdı.

Yukarıdaki örnekler, *kurultay*'ın Çağatay hanlığında hangi durumlarda yapıldığını göstermektedir. Kurultay yerine önce *toy* sözcüğü kullanılmaktaydı daha sonra Moğolca *kurultay* sözcüğünün dile girmesiyle *toy* sadece 'ziyafet' anlamıyla kullanılmaya başlamıştır⁴.

2.1.2. Divan < Ar. *dīvān* 'büyük meclis' (Lexicon, s. 382a).

İ. Aka, Timurlularda devlet merkezinde askerî ve mali-idari işlere bakan başlıca iki Divan 'ın görüldüğünü belirtir. Askerî devlet vasfını taşımasından dolayı Divan-ı Büzürg-ı Emaret başta gelmektedir. Bu divana *Tavacı Divanı* da denmekteydi. Bu divanın beyleri diğer bütün görevlilerden önde gelmekteydi (Aka, 1991: 110). Bir diğer divan ise mali işlerle ilgilenen *Divan-ı Mal* veya *Sart Divanı* 'dır (Aka, 1991: 112).

ZA'da çokça geçen *divan* sözcüğü hatta bazı cümlelerde hangi divan olduğunun da belirtilmesi bize bu kurum hakkında bilgi vermektedir. Bu terimin geçtiği bağlamlara bakıldığında devlet konularının görüşüldüğü ve karara bağlandığı bir mekanizma olduğu anlaşılan *divanın*, kişileri bir mevkiye atama veya bir görev verme; malî kayıtlarla ilgilenme, gibi görevlerinin yanı sıra adalet/mahkeme ile ilgili yargıların görüşülüp karara bağlanması ve çeşitli soruşturmaların yürütülmesi gibi işlerle de ilgilendiği görülmektedir.

Metinde, *divanın* bu özelliklerini gördüğümüz cümleler şöyledir:

4 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Seyitdanhoğlu, "Eski Türklerde Devlet Meclisi 'Toy' Üzerine Düşünceler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 28, sayı: 45, ss. 1-11, 2009.

dīvān tovaçı dīvānı uluk dīvān sart dīvānı	Emir Dāvudka dīvān emāret u mühr bērip Semerkānda darūga koydı ve Emir Seyfe'd-dīn ve Emir 'Abbās ve İskender, 'Alim Şeyh ve 'Alka Koçin ve Erdşir Koçin ve Kumārī Inaknı çerik begi kılıp Tovaçı Dīvānı nda mühr bērdi ve Sar Buğa ve Hüseyin-i Barulas ve Ak Buğa ve Hacı Mahmūd Şāh ve Elçi Bahādurgā ve Devletşāh Bahşığa Sart Dīvānı nda beglik bērip mühr bērdi (12b:6-9)	Emir Davud'a divan emirlik ve mühür vererek (onu) Semerkant'a sübaşı olarak bıraktı ve Emir Seyfeddin, Emir Abbas, İskender, Alim Şeyh, Alka Koçin, Erdşir Koçin ve Kumārī Inak'ı kumandan yaparak askerī divanda mühür verdi ve Sar Buğa, Hüseyin-i Barulas, Ak Buğa, Hacı Mahmud Şah, Elçi Bahadır ve Devletşah Bahşı'ya Sart Divanı nda beylik verip mühür verdi.
	H'āce İsmā'īlni ordu bāzār başıda darūga tartıp Celālū'l-islāmga hüküm boldı ki dīvānda dahl kılmasun (54a: 11-12)	Hoca İsmail'i şehir ve çarşı başında sübaşı olarak getirip Celalü'l-islam'a divana girmesin diye emretti.
	<i>Zafer-nāmede</i> aytur ki İskender Mīrzānı uluk dīvānda yargu sorup (54b: 1)	<i>Zafernāme</i> 'de İskender Mīrza'yı büyük divanda yargıladıkları söylenir.

2.2. Devlet Teşkilatının İşleyişiyle İlgili Görevli Kişiler

Devlet işlerinin yürütülmesinde teşkilat içinde yer alan ve söz sahibi olan, divana katılarak işleri yürüten kişiler arasında belirtilen görevlerden ilki *yasavul*'lardır.

2.2.1. yasavul 'çavuş, muhafız, emir subayı' < Mo. *casa-gul* 'Hakem, yargıç; muhafız, nöbetçi' (Lessing, 1960: 1040b).

Sözcük, Çağatayca sözlüklerde 'çüb-dār'⁵ (Seng., 332r4); 'emri yerine getiren, memur' (VeWTD III, s. 215); 'yasakçı, yasağ me'mürü, muhāfaza me'mürü kavāş, Asya-yı vüstāda yasavullar tayak ve degnek ile hidmet-i mīride gezerler' (ŞSE, s. 293b); 'çavuş' (Kaçalın, 2011: 1039); 'teşrifatçı, idareci, memur' (DTO, s. 526) anlamlarıyla verilir.

Babürnāme'de geçen bu terim için Arat, Şeyh Süleyman Efendi'nin sözlüğünde verilen örneğe dayanarak bu sözcükle 'safların tanzimine bakanların' kastedildiğinin anlaşıldığını belirtir (Arat, 1987: 666). *Babürnāme*'de geçen cümlelerden bu görevi üstlenen kişilerin piyade ya da süvarilerin zabt edilmesi hakkındaki kesin emirleri büyük sultanlara, emirlere, diğer saygıdeğer gazilere ulaştırdıkları görülür. Bu görevlerinin dışında vergi tahsili için gönderildikleri de anlaşılmaktadır.

Babürnāme dışında *Muhāketü'l-Luğateyn*'de, *Zafernāme*'de, *Mahbübü'l-Kulüb*'de ve diğer Çağatayca metinlerde de karşımıza çıkan bu sözcük aynı zamanda unvan olarak isimlerle birlikte de kullanılır.

ZA'da geçtiği cümlelerde 'koruma memuru, muhafız' gibi görevleri üstlendikleri görülmektedir:

5 çüb-dār 'an usher armed with a wand or staff (değnek veya bastonla silahlendirilmiş gözücü)' (Redhouse, s. 733b)

Şāhib-kırān Kayseriyedin yasavul bile törtünçi kün qara şehrga yetti (56b: 19-20)	Sahip-kıran dördüncü gün Kayseri'den muhafız ile Kara Şehir'e ulaştı.
Halil Bēg ve Mevlānā Ahmed Yasavulnı Semerkandiler tutup Sultān Ebü Sa'īd Mirzā qaşığa elttiler (82a: 10-11)	Semerkandiler, Halil Bey ve Muhafız Mevlana Ahmet'i tutarak Sultan Ebu Said Mirza huzuruna ulaştırdılar.

2.2.2. **mağ** 'kethuda, naip, danışman' < **ma-k* (EDPT, s. 182b)

TMEN'de *inax*'ın çoğulu olarak *ina'ut* verilmiş olup sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiği belirtilmiştir (TMEN II: §668, s. 219). Sözcük, Lessing'de 'sevilen; sevgili; arkadaşı; sevgi' şeklinde anlamlandırılmıştır (Lessing, 1960: 409b).

Çağatayca sözlüklerde ise 'naip, kethuda' anlamı yanında 'yakın dost, arkadaş' anlamının kaydedildiği görülmektedir (Kaçalın, 2011: 946; Seng., s. 117v8).

Sözcük, Radloff'ta 1. Dost, tanıdık, 2. Güvenilir kişi; yakın; hizmetçi, 3. Danışman, bakan, nazır (VeWTD I, s. 1439); Şeyh Süleyman Efendi'de *mağ* 'rakıtk, nedim, müşāhib, mü'temen, müsteşār, müşāvır, muqarreb-i pādīshāh, Türkistānda büyük bir rütbe ismidir, hıdīv'; *mağ* 'yār-ı şādık ve hem-rāh-ı muvāfık' (ŞSE, s. 62); *Dictionnaire Turk Oriental*'de *mağ/ğ/c* 'arkadaş, dost, yoldaş; yakın olan kişi, sırdaş' (DTO, s. 138) anlamlarıyla yer alır.

Moğollar devrinde (*mağ*) 'hükümdarın mahrem dostu, mutemedi' anlamında, 15. yüzyıl Çağataycasında ise 'yüksek bakan ve imparatorluk temsilcisi'nin karşılığı olarak kullanılmıştır. Sözcük çeşitli Türk dillerinde *mak* ve *mag* biçimleriyle "dost, mahrem arkadaş, devlette yüksek temsilci, bakan" anlamlarıyla yer almaktadır. Tâbir, 17. asırda (Ebülğazi devri) eski anlamını kısmen kaybederek "devlet işlerinde yardımcı, küçük kardeş" anlamında kullanılmıştır (Donuk, 1988: 16).

Bu anlamlarıyla tarihî metinlerde de geçmektedir: *Şecere-yi Terākime*'de 'müşavir, danışman, arkadaş' olarak; *Zafer-nâme-yi Emîr Timur*'da daha çok unvan olarak geçmiştir.

Metnimizde de yine genellikle kişilerin adlarıyla birlikte unvan olarak kullanılmıştır. Ayrıca önemli görevleri yerine getirmek için kendisine divanda mühür verildiğini gösteren cümleler de vardır:

ınaç	Emîr Seyfe'd-dîn ve Emîr 'Abbâs ve İskender, 'Âlim Şeyh ve 'Alka Koçin ve Erdşîr Koçin ve Kûmârî İnaçkını çerik bêgi kılıp tovaçî dîvânında mûhr bêrdi. (12b: 7-8)	Emir Seyfeddin, Emir Abbas, İskender, Alim Şeyh, Alka Koçin, Erdşir Koçin ve Naip Kumarî'yi kumandan kılıp denetleyici divanında mûhür verdi.
	Maḥmûd-i Ḥalḥâlî Emîr Veliyyini tutup Kûmârî İnaçka tapşurdı ki başını kêsip orduğa yêtkürdi. (21b: 1-2)	Mahmud-i Halhâlî, Emir Veli'yi tutup başını keserek orduya ulaştırması için Naip Kumarî'ye teslim etti.
	Aḥmed Ḥân katl üçün râzî bolmay Argunni maḥbûs kılıp ınaçka tapşurup ordusığa 'azîmet kıldı. (123a: 19-21; 123b: 1)	Ahmet Han'ın katli için razı olmayarak Argun'ı hapsedip naibe teslim edip ordusuna yöneldi.

2.2.3. **korçı** 'silahdâr, cebeci' < Orta Mo. *korçı* (TMEN I, §301, s. 429).

Korçı'nın kökü olan Mo. *hor* 'ok uçlarının konulduğu ok kılıfının parçası' (Lessing, 1960: 965a) sözcüğü, Çağatayca sözlüklerde *kur* 'kuşak' ve 'silah' anlamıyla birlikte alınarak aynı madde başında verilmiştir (ŞSE, s. 233a; DTO, s. 425); *Senglah*'ta *kur* (285v21)'a 1. kemer-bend, kuşak 2. *Kurman*'ın *mahaffefidir* anlamı 'silah'tır, bu sebeple *silahdâr*'a *korçı* ve *silah ambarı*'na *kor-ḥâne* denildiği belirtilmiştir. Radloff'un sözlüğünde ise, *kur* sözcüğüne 6. maddede 'silah' anlamı verilmiştir. (Radloff II: 918). *Korçı* sözcüğü de Çağatayca sözlüklerde 'silahdar, silahşör, cebeci' anlamıyla yer alır (Seng., s. 286r7; DTO, s. 425; ŞSE, s. 233a). *Senglah*'ın tıpkıbasımını yayımlayan Clauson, çalışmasının dizin kısmında sözcüğe *kurçı* biçimiyle yer vermiştir.

Clauson, *Senglah*'ta *kur* sözcüğünün ikinci anlamının 'silah' biçiminde verilmesini Mo. *kor* 'sadak, okluk' sözcüğünün yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını belirtmiştir. (EDPT, s. 642b). *Kor* sözcüğüne bağlı olarak kaynaklarda *kurçı* biçiminde yer alan sözcük *korçı* biçiminde okunmalıdır.

Bu durumda Çağatayca sözlüklerde tek bir maddede yer alan 'kuşak' ve 'silah' anlamları verilen tek sözcük iki ayrı madde başı olarak değerlendirilmeli ve 'silah' anlamındaki sözcük, Moğolca *kor* 'ok uçlarının konulduğu ok kılıfının parçası'dan getirilerek 'silah' anlamı bu madde başında verilmelidir.

Sözcük, Steingass'ta da Türkçe olarak gösterilmiş ve *kurçı* 'cephane/silah deposu muhafızı; hassa süvari alayı/başkomutan veya genelkurmay gibi önemli bir askerî rütbe; zırhlı süvari' anlamı verilmiştir (Steingass, 1892: 994a).

Korçı sözcüğü, tespit edebildiğimiz kadarıyla Çağatayca eserlerden, *Muhakemetü'l-Lugateyn*, *Sekkaki Divanı*, *Şecere-yi Türk* ve *Babürnâme*'de geçmektedir.

Arat, *Babürnâme* ile ilgili hazırladığı çalışmasının açıklamalar kısmında *kur*, *kurçı*, *kur-beyi* ve *kur-beylik* sözcüklerine yer vermiş ve sözcüğün kökenini belirtmekten ziyade Şeyh Süleyman Efendi'nin ve Şemseddin Sami'nin hazırladığı sözlüklerde *kur*, *kurçı*; Şeyh Süleyman Efendi'de *kur-beyi*; Radloff sözcüğündeki *kur-başı* madde başlarına gönderme

yaparak buradaki anlamları üzerinde durmuş, ayrıca *Babürnâme*'deki isim ve unvan olarak kullanımları için örnekler vermiştir (Arat, 1987: 625).

Timurlularda devlet teşkilatıyla ilgili kaynaklarda *Korçı* sözcüğünün ordunun silah ihtiyacını temin eden; silah ve cebe-hâne ile ilgilenen kişilerin unvanı olduğu belirtilmiştir (Alan, 2016: 226). Devlet teşkilatı içinde merkezi idarede yer alan ve önemli bir görevi yerine getiren *korçı*, ZA'da iki yerde kişi adıyla birlikte bir görevi/unvanı ifade eder biçimde kullanılmıştır:

korçı	... Mîr Hüseyn Korçı bahâdurliklar kıılıp çerikdin on sêkiz kişi kemerdin uçup şehadet taptılar (39a: 1-3)	Silahdar Mîr Hüseynin kahramanlıklar gösterip askerlerden on sekiz kişi kemerden uçup şehadete ulaştılar.
	andın İldiz Noyan ve Çekîn Korçı çerik bilen bu fitne def'i üçün 'âzım bolup (129b: 14-15)	oradan İldiz Noyan ve Silahdar Çekin asker ile (askerin yardımıyla) bu karışıklığı defetmeye kesin karar verip

2.2.4. kötval ~ kotval ? 'muhafız, kale bekçisi' < Far. *kotval* < Hindçe *koṭvālā* 'gece muhafızı' < Hindçe *kōt* + *vālā* 'kale' (TMEN III, §1658, s. 618).

Çağataycada farklı yazımlarıyla karşılaştığımız sözcük, metnimizde hep aynı biçimde **کوچوال** olarak yazılmıştır. Çağatayca sözlük ve metinlerdeki bu farklı yazımlar, sözcüğün *kevteval*, *kötevül*, *kōtva/el*, *kōteva/el* biçimlerinde okunmasına izin vermektedir. Anlam ise bütün sözlüklerde 'muhafız, bekçi, kale muhafızı'dır (ŞSE, s. 257a, Seng., s. 303r10-11, DTO, s. 463). ML'de *kitpevül/kiptevül* biçiminde yer alan sözcük, Moğolca *kepte'ül*'e daha yakın bir biçim sergiler (Barutçu Özönder, 1996: 43).

Sözcüğün kökeniyle ilgili olarak Doerfer, Le Coq'un açıklamalarına dayanarak sözcüğü Farsça olarak değerlendirir ve *kōtvāl*'ı Hindçe **koṭvālā*'ya bağlar; Farsçadan da Türkçeye geçtiğini belirterek Tarama Sözlüğündeki *kütüval*'in, *kotval* okunması gerektiğini vurgular. Çağataycadaki biçimleri de bu madde içinde değerlendirir (TMEN III, §1658, s. 618).

Farsçada *kebtevül* biçiminde yer alan bir başka sözcüğü ise, Doerfer, Moğolca *kebte*- 'gözetlemek' eyleminden gelen *kebtü'l* 'gece bekçisi' sözcüğüne bağlar (TMEN I, §322, s. 456): Mo. *kebte'ül* 'gece muhafızı' < *kebte*- (TMEN I, §322, s. 456)

Osmanlıcada da metnimizdeki gibi yazılan sözcüğü, O. N. Tuna, *kevteval* biçiminde okuyarak *kütüval* okunuşunun yanlış olduğunu belirtir ve sözcüğün *Gizli Tarih*'teki *kebte'ül* 'kale veya askeri tesislerin gece nöbetçisi' sözcüğünden geldiğini açıklar (Tuna, 1972: 230). Schönig ise, *Gizli Tarih*'teki *kebte'ül* biçimini madde başı yaparak fazla ayrıntıya girmeden Doerfer'e gönderme yapar. (Schönig, 2000: 123). Sözcük, Meninski'de *kütüval*, *kütval* 'kale kumandanı biçimleriyle yer alır (Meninski II, 2000: 4054).

Rybatzki tarafından da Moğolca unvan olarak değerlendirilen *kebte'ül*, *Gizli Tarih*'teki on örnekle tanıklandırılmış, sözcüğün kökü olarak değerlendirdiği *kebte*- ~ *gebte*- hakkında da ayrıntılı bilgi verilmiştir. (Rybatzki, 2006: 532a).

Bu verilere dayanarak kesin olmamakla beraber Çağatayca metinlerde farklı biçimlerle yer alan iki ayrı sözcük olduğunu düşünebiliriz:

1. İkinci hecesi *val* ile biten Hintçe kaynaklı *kotvala*'ya dayanan Farsçadan Türkçeye geçen *kötval* ya da *kotval*
2. İkinci hecesi *vül ~ ül* ile biten Mo. *kepte-* eylemine dayanan *keptevül*.

Birbirine yakın iki farklı imlaya sahip olan sözcüklerin aynı anlama sahip olması bu yaklaşımı zayıflatabilir.

Babürnâme'de *kütval* ve *kütvallık mansıbı* olarak yer alan sözcüğe Thackston 'kale kumandanı/muhafızı' anlamını verir (Thackston, 1993: 417). Arat (*kütval*) ve Beveridge (*kotval*) ise çalışmalarında sözcüğü çevirmeden terim olarak aynı biçimiyle ifade ederler. (Arat, 1987: 219, Beveridge, 1922: 315, varak 198b).

S. Haluk Kortel'in *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat* adlı çalışmasında *Kütvâl* olarak ele alınan terim ile bu unvanda görev yapan kişilerin sorumlulukları anlatılmıştır. Buna göre başkent ve taşrada şehirlerin düzeni, güvenliği ve huzurunun sağlanması için çalışan bu nedenle de yeni bir şehir fethedildiğinde buraya ilk tayin edilen görevlilerden biri olarak kalelerdeki hapishanelerin bu unvandaki görevlilerin denetimi altında olduğu; hanedan üyeleri ve özellikle şehzadeler hapsedildiği zaman onların merkezden gelen emre göre cezalandırılmalarının da bu görevlilerin denetiminde olduğu açıklanmıştır (Kortel, 2006: 287-288).

Sözcük, ZA'da da yukarıda belirtilen anlam ve görevlerle yer alır. Devletin merkezi teşkilatı içinde önemli yer tutan bu görevle ilgili cümleler şöyledir:

Kötval	'Ömer Şeyh Mîrzâ sol sarı yörüp Kiv Kal'asını alıp kötvalnı orduğa yiberdi (29b: 15)	Ömer Şeyh Mirza sol tarafa yürüyerek Kiv Kalesini alıp muhafızları orduya gönderdi.
	Dımaşk feth boldı Yezdâr Kötval erkni muhkem kıldı (52a: 21)	Dımaşk fethedildi, Muhafız Yezdar, sarayı sağlamaştırdı.
	Ya'küb Kötval şehni tapşurup ehâli-yi şehir mâl-ı emân kabûl kıldılar (59a: 16-17)	Muhafız Yakup şehri teslim edip şehir ahali canlarına zarar gelmeyeceğine dair teminat bedelini kabul ettiler.

2.2.5. bitikçi 'kâtip, yazıcı'; *bitik* < **bit* 'yazı fırçası' < Çin. *pi* < **piet* 'fırça' + -*I*- (eylemden eylem yapan ek) + -(*X*)*g* (eylemden ad yapan ek). (*biti-* için EDPT, s. 299b; *bitigçi* için EDPT, s. 304a).

Sözcük, Çağatayca sözlüklerde *bitik/gci* 'kâtip, yazıcı, hattât, mîrzâ nüvîsende, dîvân, şâhib-i kalem' (ŞSE, s. 88a); *bitküci/bitiküci* 'yazan, yazıcı' (DTO, s. 181); *bitiküci* '(< *biti-güci*) yazıcı' (Kaçalın, 2011: 912), *bitikçi* 'yazıcı, katip' (VeWTD IV, s. 1775) anlamlarıyla yer alır. (TMEN II: §718, s. 264); *bitikçi* 'yazıcı, katip' (*Seng.*, s. 143v19).

Abdülkadir Donuk, bu terimin anlamını ‘kâtip, yazıcı; devlet muhabere sorumlusu’ olarak vermiştir (Donuk, 1988: 68); Zeki Velidi Togan, *Türk Tarihi’ne Giriş* adlı çalışmasında İlhanlılar Çağında Anadolu’nun İdaresi’ni anlattığı bölümde, İlhanlılar yarlığında Amuderya sahillerinden Suriye sınırına kadar uzanan memlekette emirleri yerine getiren başlıca memurlar sıfatıyla çalışan görevlileri sayar. Bunlar arasında saydığı bitikçilerin görevlerini anlatırken de *bitikçi* için ‘yalnız kâtip demek olmayıp Farsça *şumare* denilen nüfus, emval ve arazi kayıt ve tespitle meşgul olan memurlara dahi denilirdi ki bunlar baskakların sayım işleriyle ekseriya büyük şiddetle icra edilmişti’ der (Togan, 1981: 238).

Timurlular döneminde yazılmış tarihlere dayanarak merkezî teşkilat hakkında bilgi veren kaynaklarda *bitikçiler* için kısaca şu bilgiler yer alır: kâtipler sadece devlet dairelerinde değil birçok yerde görev yapan yüksek memurlara yardım ederlerdi; ayrıca *ulug bitikçi* adında baş kâtipler vardı ki bunlar diğerlerine nezaret ederlerdi (Spuler, 1957: 365).

ZA’da *bitikçi* bir kere aşağıdaki bağlamda geçmektedir:

bitikçi	Emîr Argunni ki Oyiratdn êrdi çün bahşılıknı öğretti bitikçiler arasında kivürüp (119b: 20-21)	Oyrat’dan olan Emir Argun’a yazıcılığı öğretti ve (onu) yazıcılar arasına koydu.
---------	---	---

Tarihî kaynaklarda merkez teşkilat içinde yazıcı görevini üstlenen *nüvisendegânlar* bulunmaktadır. Bunlar *bahşı* nisbesine sahip olup Uygur yazısı bilmekteydiler ve *dîvân-ı âlânın* kayıtlarını tutmakla mükellefeler. *Nüvisendegân-ı Türk* ve *Nüvisendegân-ı Tacik* (Vezir) olarak iki ayrı görev unvanı mevcuttur. (Alan ve Kemaloğlu, 2016: 213-214).

Metinde *bitikçi* “kâtip, yazıcı” terimi bir kez tespit edilmiş olup yine aynı anlamda olan *nüvisende* teriminin ise üç kez kullanıldığı görülmektedir. Metindeki şu cümleden *nüvisendelerin* divanda yer aldığı anlaşılmaktadır:

Nüvisendeler arasında söz peydâ bolup Celâlü’l-islâmğa takrîr kıldılar (54a: 10-12) ‘Yazıcılar arasında Celâlü’l-islâm’a yazdılar diye bir söz çıktı’

Metinde farklı anlamlarıyla yer alan *bahşı* sözcüğü sadece bir yerde *yazıcıyı* ifade etmek için kullanılmıştır:

Tārîh-i Hânîdür ki Uyğur bahşıları Uyğur haıttı vü telaffuzı bilen bitiptürler (2a: 7). ‘Uygur yazıcıları *Tārîh-i Hânî*’yi Uygur hattı ve imlasıyla yazmışlardır’.

Metinde kâtiplik mesleğini ifade etmek için bu sözcüğün türetilerek *bahşılık* teriminin kullanıldığı da tanıklanmaktadır. Ayrıca *bahşı* teriminin 4 farklı özel adla birlikte unvan olarak kullanıldığını gösteren örnekler de mevcuttur.

2.2.6. tovaçı ‘ulak, haberci; denetleyici, müfettiş’ < Mo. *togacı* [= *toguci*] ‘matematikçi, astrolog’ (Lessing, 1960, 813b) < Mo. *tog-a(n)* ‘sayı, adet, rakam; miktar, ölçü, nicelik’ + Mo. *çi(n)* (Poppe, 1954: 40/114); Çoğu eser ve sözlüklerde *tovacı* olarak yer alan sözcüğün *tovacı*

imlasiyla olması gerektiğini Moğolca biçimler doğrulamaktadır: Eski Mo. (GT) *to'a* ‘sayı, rakam’, rakam’ (Haenisch, 1939: 150), Orta Mo. (ME) **to'an* ‘hesap’ (Poppe, 2009: 147a), ‘onunla birlikte saydı’ (Poppe, 2009: 144a).

Doerfer, sözcüğün Farsçaya geçtiğini de belirtir; *tovaçı* madde başıyla yer verdiği sözcüğün Batı Orta Moğolca *to'açi* ‘sayan, hesap eden, muhasip’ den Farsçaya geçtiğini belirtir (TMEN I § 133, s. 260). Sözcüğe Steingass, *tawāci* ‘kumandan, yüksek rütbeli memur; reis, başkan’ biçimiyle yer verir (Steingass, 1892: 332a).

Çağatayca sözlüklerde ‘ulak demekdür, deve ile segriden ulakdur’, (Kaçalın, 2011: 1010); ‘hakanların ve beylerin hüküm ve emirlerini ulaştırmakla yükümlü memur’ (Seng., s. 165v4, 261r3); ‘carçı, münadi, dellal, muhbir’ (ŞSE, s. 111b); ‘Moğollarda askerî denetimi yapmaya yetkili memur; müfettiş; ulak’ (DTO, s. 219) anlamlarıyla yer alan sözcük daha çok tarihî metin ve vakayinâmelerde geçmiştir. Tarihî kaynaklarda ve kimi sözlüklerde yazı çevrimi *tavacı* olarak yapılsa da *Şecere-yi Türk*’te bir defa *toğaçı* توغاچي biçiminde geçen sözcüğün imlası, Moğolca biçimle aynı olması bakımından dikkat çekmekte ve *tovacı* okunuşunu desteklemektedir: *soñ leşker cem' kılmakğa toğaçılar etrāfğa yiberdi* ‘sonra asker toplamak için etrafa ulaklar gönderdi’ (ŞT Göttingen Üniversitesi Kütüphanesi 8° Turc 22’de kayıtlı nüsha, 148. sayfa).

Babürnâme’de de geçen bu sözcük için eser üzerinde çalışanlar tarafından çeşitli anlamlar verilmiştir: Arat, ‘kıt’aların zapt ve raptına nezâret etmeğe ve kumandanın emirlerini ulaştırmağa me’mur zâbit’ biçiminde tanımlamış, kısaca ‘haberci’ olarak çevirmiştir (Arat, 1987: 653). Thackston ‘askeri müfettiş, denetleyici’ karşılığını vermiştir (Thackston, 1993: 86). Beveridge ise ‘haberci, (1922: 580, varak 327b), ‘kumandan’ (1922: 83, varak 49a), ‘komiser’ (1922: 108, varak 66a) anlamlarıyla çevirir. Görüldüğü gibi sözcük *Babürname*’de farklı anlamlarla kullanılmıştır.

Divanda yer alacak kadar yüksek bir rütbeye sahip olan *tovaçının*, *tovaçı divanı* ibaresiyle de geçmesi onun adıyla bir divan kurulduğunu gösteren tek örnektir.

Metnimizde *tovaçı* sözcüğünün kullanımıyla ilgili birkaç örnek şöyledir:

tovaçı	Emîr Seyfe'd-dîn ve Emîr 'Abbās ve İskender, 'Alim Şeyh ve 'Alka Koçin ve Erdşir Koçin ve Kumārî Inaknı çerik beği kılıp Tovaçı Dīvānı da mühr bērdi (12b: 7-8)	Emir Seyfeddin, Emir Abbas, İskender, Alim Şeyh, Alka Koçin, Erdşir Koçin ve Kumarî Inak'ı kumandan yaparak Askerî Divanda mühür verdi.
	Têmur Bêg haber bilip etrāf [u cevānib]ğa tovaçılar yiberdi ki çerik yığılgay (24a: 11-12)	Timur Bey bu haberi öğrenince asker toplanması için her tarafa ulaklar gönderdi.
	oğlanlarım Mūsā ve Muştafā mēniñ bilen ērdiler alar üçün hātürim perîşāndur eger tirik bolsalar maña yētkürsünler. Şāhib-kırān buyurdı ki tovaçılar taḥkîk kılıp peydā kılsunlar (59a: 11-13)	Oğullarım Musa ve Mustafa benimlediler. Onlar için gönlüm perişandır. Eğer yaşıyorlarsa bana ulaştırınsınlar. Sahip-kıran, müfettişler inceleyip ortaya çıkarsınlar diye emretti.

2.2.7. kuşçu ‘kuşçu, kuş avcısı, kuş terbiyecisi’ < *kuş* + *çı*

Sözcük, Çağatayca sözlüklerde ‘kuş-bâz, tayr besleyici’ (ŞSE, s. 236a); ‘doğan/şahinle avlanan avcı (fauconnier)’ (DTO, s. 431) anlamlarıyla yer alır.

Babürnâme’de de geçen bu terimi Arat, açıklamalar bölümüne almıştır. Burada Babür’ün av kuşları ve kuşçuluk hakkında ek bir bilgi vermemiştir. Ancak bu terimin sıkça geçmesinden ‘kuş besleme ve kuş avının, eğlence ve spor olarak onun muhitinde de eski canlılığını korur’ bilgisini vererek bu madde başı için sözcüğün geçtiği yerlerden örnekler vermiştir (Arat, 1987: 628).

Kaynaklarda bu unvanın sahip olduğu görev, ‘av hayvanlarının yetiştirilmesinden sorumlu kişi’ olarak verilmiştir (Alan ve Kemalöglü, 2016: 226).

Osmanlı sahasında ise kuşçu yerine *kuşbâz* terimi yer alır ve şöyle anlamlandırılır: ‘Padişahların avladıkları kuşları yetiştiren kişiler’ (Pakalın, 1971: 329a).

ZA’da merkez teşkilat içindeki divanda olup olmadığı metindeki kullanımından anlaşılacaktır; (‘Müstevî Kuşçu’ (47b: 15), ‘Kuşçu’ (89a: 7), Kuşçuğa (92b: 18)).

2.2.8. ahtacı ‘Ahır kâhyası, ahırcı başı, atçı’ < Mo. *ağtaçi(n)* at bakıcısı, seyis, atçı (Lessing, 1960: 15b).

Çağatayca sözlüklerde sözcük ‘celov-dâr’ (Seng., s. 33r16); ‘baytâr, se’yis, celov-dâr’ (ŞSE, s. 6); ‘at inicisi, seyis’ (DTO, s. 8); ‘Ahır kâhyası, ahırcı başı, atçı’ (Kaçalın, 2011: 895) biçimlerinde anlamlandırılmıştır.

Sözcük *Babürnâme*’de de kayıtlıdır. Arat, bu sözcük için hazırladığı çalışmanın açıklamalar bölümüne ‘Hükümdarın atları ile meşgûl olanlar için kullanılan bu tâbir, aslında, atın sıhhi durumu ile alakâlı meslek adamlarına, umumî olarak, verilen bir isim olacaktır’ notunu eklemiştir (Arat, 1987: 577).

Alan, Timurlular döneminde bu görevlinin ‘hükümdarın atlarından ve ahırlarından sorumlu’ olduğunu belirtir (Alan; Kemalöglü, 2016: 226).

Metnimizde unvan olarak isimle birlikte kullanılmasının yanı sıra bir yerde de görevli olarak doğrudan terim olarak kullanıldığı görülmektedir:

ahtaçı	ramazân u ‘iydnî Hemedânda ötkerip hüküm kıldı ki Muḥammed Sultân Mîrzâ, Celâl Ḥamîd ve Şâh Melik Bêg ve Argun Şâh Ahtaçı bilen Hürmüz sarı barıp sevâhil ü Germsîrîniñ bilâdını müstaḥlaş kılğanı alar müteveccih bolup (36b: 19-21)	Ramazan ve bayramı Hemedan’da geçirip Muhammed Sultan Mirza, Celal Hamid, Şah Melik Bey ve Seyis Argun Şah ile Hürmüz tarafına giderek sahiller ve Germsirin beldelerini kurtarmak için onlar yönelip...
	ol kün vazî’ ü şerîf ḥ’âce vü kul u ferrâş sâr-bân u ahtaçı vü sâiyis Türk ü Sartdın her kim anıñ bilen bile erdi barçanıñ atını bitip ol eki küdekni tarḥân kıldı (108b: 10-11)	O gün, Türk ve Fars’tan onunla birlikte olan avam ve asilzade hoca, kul, hizmetçi, deve sürücüsü, at bakıcısı ve seyis hepsinin adını yazarak o iki çocuğu tarhan yaptı.

2.2.9. daruğa “Şef, üst derecedeki kimse; başkan; kumandan; yönetmen, müdür; ihtiyar” < Mo. *daruğa* [Farsça. *dārogā*] (Lessing, 1960: 234a).

Doerfer ve Räsänen, *dārūga* “vali, hükümdar adına görevdeki ilçe veya şehir komutanı” olarak anlamını verdiği bu sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini kaydetmişlerdir. (TMEN I, §193, s. 319-323; VeEWT, s. 133b).

Hayrunnisa Alan, Timuruların merkez teşkilatını anlatırken bu terim için merkezî teşkilat ile taşradaki yerlerin bağlantısını sağlayan bir tür memuriyet gibi görevleri olduğunu hatta fethedilen yeni yerlere tayin edilen ilk memurlar olduklarını belirtir. Ayrıca küçük devletlerin veya yerel hanedanların kendi bölgelerine Timur’dan *daruga* atanmasını talep etmelerinin onun egemenliğini kabul ettiklerinin ve ona tabi olduklarının göstergesi olduğunu belirtmiştir. Alan, bu memuriyetin, ‘düzenin korunması, asker toplanması, tarımın gelişmesi, şehrin huzur ve kalkınmasının sağlanması ve mali işlerin düzeni’ gibi pek çok sorumluluğu olduğunu açıklar. Bunun yanı sıra Timur’un vefatından sonra Fars’a yeniden atanan *darugaların* görevleri arasında şehrin anahtarları, şehrin hazinesi ve resmi kayıtların bu memurların tasarrufunda olduğunu da ekler. (Alan; Kemaloğlu, 2016: 227)

daruğa	Emîr Dāvudka dīvān emāret ü mühr bērip Semerkānda daruğa koydı (12b: 6-7)	Emir Davud’a divan emirliği ve mühür vererek (onu) Semerkant’a sübaşı olarak bıraktı.
	Tābān Bahādurnı daruğa ta’yīn kılıp (18b: 1-3)	Taban Bahadır’ı sübaşı tayin kılıp.
	Muṣtafā Daruğa dört miñ kişi bilen şehirde rezm esbābın müretteb kılıp celādet makāmıda turup ērdi (49a: 2-3)	Sübaşı Mustafa dört bin kişi ile şehirde savaş sebeplerini sıralayıp yiğitlik makamında turmuştu.

2.2.10. yurtçı ‘konakçı’ < yurt+çı

Sözcüğün anlamını Şeyh Süleyman Efendi, ‘kılāvuz gibi yol bakıcı erdür, kārvanıñ maḥall-i nüzūlını ta’yīn eden me’mūr, kārvan başınıñ tābi’i olan yolcu’ (ŞSE, s. 304) olarak verir. *Senglah*’ta *yurtçı* ‘kelāg’ (s. 342v8), *Dictionnaire turk-oriental*’de ‘karga; ordunun ve kervanın konaklaması için önden gidip yer tayin eden kişi’ (DTO, 545) şeklinde açıklanmıştır. Sözcüğün anlamını Radloff, ‘bir yerin veya bölgenin yöneticisi’ (Radloff III, 1960: 550); Doerfer de ‘yurt kuran’ (TMEN III: 1915) olarak vermiştir.

Sözcük *Muḥākemetü’l-Luğateyn*’de de mevcuttur (Barutçu-Özönder, 1996: 37).

Hem sözlüklerdeki hem metindeki anlamları dışında tarih kitaplarında *yurtçı* adı verilen kişilerin ‘orduya yer tespiti yaptıkları ve hatta sadece hükümdarın sefer sırasındaki konaklamasıyla değil, genel olarak hanedanın konaklamasından sorumlu oldukları’ gibi görevleri olduğu belirtilmiştir. (Alan; Kemaloğlu, 2016: 225-226)

yurtçı	Ak Tëmür Bahâdur ve Allâh-dâd Bahâdur Otrardın çıgıp alarğa yolukup Kebekçi Yurtçı , Kïçik Satkını öldürüp ve Uluğ Satkını Hindu Şâh tirik tutup alar sözidin ma'lüm boldı kim Urus Hân yanıptur (16b: 10-12)	Ak Timür Bahadır ve Allah-dâd Bahadır Otrar'dan çıkıp onlarla karşılaşip Kebekçi Yurtçı Kïçik Satkun'ı öldürüp ve Uluğ Satkun'ı Hindu Şah canlı tutup onların sözünden anladı ki Urus Han dönmüştür.
	yurtçılar Ğuța Dimaşkıni otlağ körüp ve ordu üçün münâsib yer peydâ kıldılar (51a: 12-14)	Yurtçılar , Guta ve Dimaşk'ı otlağ için uygun görüp ordu için münâsib bir yer oluşturdular.

2.2.11. mühr-dâr < mühr (Far.) + dâr (Far.)

Hayrunnisa Alan, Timurlu devlet teşkilatından bahsederken *mühürdar* için 'hükümdara yakınlık içeren bir görev' olduğunu belirtmiş, ancak bu unvanı taşıyan kişilerin varlığı bilirse de görevinin tam olarak neyi kapsadığını belirlemenin güçlüğünden bahsetmiştir (Alan; Kemaloğlu, 2016: 224). Ali Rıza Yağlı tarafından 2014 yılından hazırlanan *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlük Kurumu* adlı doktora tezinde de aynı bilgiler tekrarlanmış ve bu makama atanan kişilerin Timur'a yakın kişilerden seçilmesinin dikkati çeken özelliklerden biri olduğu belirtilmiştir (Yağlı, 2014: 108). *Babürnâme*'de de geçen bu tabirle ilgili olarak Arat, çalışmasında sözcüğün hem onun unvan olarak kullanımı hem de bir isim (rütbe/görev) olarak kullanımı için *Babürnâme*'den örnekler vermiştir. Sonrasında *tamga*, *nişan* gibi *mühür*'ün de resmî dairelerce yapılan yazışmalarda bir belgeyi teyit etmek üzere konulduğunu, bunların uygulanmasının usul ve kaidelerinin de ayrı bir önem taşıdığını belirtir.

müht-dâr	Âbâ Bekr Mîrzâdın eşeri körmey 'Abd'îr-rezzâk ve Hüseyin Tëmür ve İsmâ'îl Müht-dâr ni tutup kavğun yiberip Savuk Bulagda yëtip şâhzâde ol kün kâr-zârî kıldı (69a: 19-21)	Şehzade o gün, Aba Bekir Mirza'nın izini görmeden Abdürrezzak, Hüseyin Timür ve İsmail Mühürdar 'ı tutup takipçi gönderip Savuk Bulag'da (onlara) yetişip savaş yaptı
----------	--	--

SONUÇ

Bu çalışmada 1525 yılında tamamlandığı bilinen ve Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir kronik olan *Zübdetü'l-Âsâr* adlı eserin özellikle Timurluların anlatıldığı bölümüne dayanarak devlet teşkilatı işleyişi ve bu kurumda yer alan kişilerin görevleriyle ilgili bilgilerin verildiği cümlelerden yola çıkarak *kurultay*, *divan*, *yasavul*, *ınak*, *korçı*, *kötval*, *bitikçi*, *tovaçı*, *kuşçı*, *ahtacı*, *daruğa*, *yurtçı*, *müht-dâr* sözcükleri incelenmiştir. Çalışmanın neticesinde:

kurultay'ın, görevleri arasında han seçmek, yapılacak muharebe hakkında görüşmek gibi temel idari işlerin görüşülmesinin yanı sıra orduyla ilgili alınması gereken kararların (asker sayısını tanzim etmek, vb.) ve devleti ilgilendiren diğer önemli konuların görüşüldüğü bir kurum olarak öne çıktığı görülmektedir.

Metinde geçen *divan* sözcüğünün kimi cümlelerde *divan* kurumunun adıyla birlikte kullanılması bize bu kurumun yapısı ve görevleri hakkında bilgi vermektedir. Devlet konularının görüşüldüğü ve karara bağlandığı bir mekanizma olduğu anlaşılan *divanın*, kişileri bir mevkiye

atama veya kişilere bir görev verme; mali kayıtlarla ilgilenme, adalet/mahkeme ile ilgili yargıların görüşülüp karara bağlanması ve çeşitli soruşturmaların yürütülmesi gibi işlerle ilgilendiği görülmektedir.

Devlet işlerinin yürütülmesinde teşkilat içinde yer alan divana katılarak işleri yürüten kişiler arasında bulunan *yasavullar* hakkında incelendiğimiz sözlük ve eserlerde ‘emri yerine getiren, memur, teşrifatçı, idareci, safların tanzimine bakan görevli, muhafız, çavuş’ gibi anlamları olduğu görülmektedir. Aynı zamanda unvan olarak isimlerle birlikte kullanıldığı görülen bu terimin ZA’da geçtiği cümlelerde ‘koruma memuru, muhafız’ gibi görevleri üstlendikleri görülmektedir ZA’da geçtiği cümlelerde sadece koruma görevini üstlendikleri anlaşılmaktadır.

Metinde devlet teşkilatının işleyişinde görevli kişilerden olan *ınak*’ın devlette önemli işleri yerine getiren ‘naip, danışman’ anlamında kullanılarak kendisine divanda mühür verildiğini gösteren cümleler onun da *divanda* bulunduğunu göstermektedir.

korçı sözcüğünün kökü olan Mo. *hor* ‘ok uçlarının konulduğu ok kılıfının parçası’, Çağatayca sözlüklerde *kur* ‘kuşak’ ile birlikte alınarak ‘kuşak’ ve ‘silah’ anlamı *kur* madde başında verilmiş; iki ayrı madde başı olarak alınması gereken sözcükler tek maddede birleştirilmiştir. Buna göre ‘silah’ anlamındaki sözcük, Moğolca *kor* ‘ok uçlarının konulduğu ok kılıfının parçası’ sözcüğünden getirilerek ‘silah’ anlamı bu madde içinde yer almalıdır. Bu nedenle *kor* sözcüğüne bağlı olarak kaynaklarda *kurçı* biçiminde yer alan sözcük de *korçı* biçiminde okunmalıdır. ZA’da iki yerde kişi adıyla birlikte kullanımı *korçı*’nın bir görevi/unvanı ifade ettiğini göstermektedir.

Devlette önemli sorumlulukları olan kötval’ların bütün sözlüklerdeki anlamı ‘muhafız, bekçi, kale muhafızı’ şeklinde olduğu görülmektedir. Bu kişilerin özellikle fetihler sırasında ve sonrasında önemli görevleri yerine getirdiğini gösteren cümleler, onların da devlet teşkilatı içinde bulduklarını göstermektedir. Sözcüğün kökeni ile ilgili yaptığımız incelemeler kesin olmamakla beraber Çağatayca metinlerde farklı biçimlerle yer alan iki ayrı sözcük olduğu izlenimini vermektedir:

1. İkinci hecesi *val* ile biten Hintçe kaynaklı *kotvala*’ya dayanan Farsçadan Türkçeye geçen *kötval* ya da *kotval*

2. İkinci hecesi *vül ~ ül* ile biten Mo. *kepte-* eylemine dayanan *keptevül*.

Birbirine yakın iki farklı imlâya sahip olan sözcüklerin aynı anlama sahip olması bu yaklaşımı zayıflatabilir.

Metinde bir kez geçen *bitikçi* ‘kâtip, yazıcı’ terimiyle aynı anlamda olan *nivîsende* teriminin ise üç kez kullanıldığı görülmektedir. Metinde farklı anlamlarıyla yer alan *bahşı* sözcüğünün sadece bir yerde *yazıcıyı* ifade etmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Katiplik mesleğini ifade etmek için de *bahşılık* terimi tercih edilmiştir.

Tarihi kaynaklarda ve kimi sözlüklerde yazı çevrimi *tavacı* olarak verilen sözcük, Moğolca *togacı* [= *toguci*] ‘matematikçi, astrolog’ sözcüğünden alıntıdır. Sözcüğün *Şecere-yi Türk*’te bir defa *toğacı* توغاجی imlâsıyla yer alması ve bu biçiminin Moğolca biçimle aynı olması dikkat çekicidir. Bu imlâ sözcüğün *tavacı* değil *tovacı* biçiminde okunması gerektiğini desteklemektedir. Metinde *tovaçı*’nın görevine baktığımızda ise, sadece ‘ulak’ olarak değil ‘denetleyici ve müfettiş’ olarak da görev yaptıklarını görmekteyiz. Bu da tarihî kaynaklarda belirtilen görevleri yerine getirdiklerini desteklemektedir.

İncelediğimiz terimler arasında yer alan *kuşçî*’nin metindeki kullanımı (‘Müstevî Kuşçî’ (47b: 15), ‘Kuşçî (89a: 7), Kuşçığa (92b: 18)) merkez teşkilat içindeki divanda olup olmadığı konusunda net bir bilgi vermemektedir.

ahtaçı terimi ise unvan olarak genellikle bir isimle birlikte kullanılmıştır. Sadece bir yerde tek kullanıldığı görülmektedir.

Metinde merkez teşkilatı içinde yer aldığı görülen *daruga*’nın kaynaklarda belirtildiği gibi merkezî teşkilat ile taşradaki yerlerin bağlantısını sağlayan bir tür memuriyet olduğu görülmektedir. Bu memuriyetin görevleri arasında düzenin korunması, asker toplanması, tarımın gelişmesi, şehrin huzur ve kalkınmasının sağlanması ve mali işlerin düzeni’ gibi pek çok görevi olduğu görülmektedir.

Metindeki kullanımıyla bir teşkilat terimi olduğunu görülen *yurtçımın* orduya yer tespitinde bulunma görevini gerçekleştirdiği görülmektedir.

İncelediğimiz terimlerden sonuncusu olan *mühdârın* unvan olarak kullanımı nedeniyle böyle bir görevin olduğunu tespit edebilmekteyiz ancak sorumluluğunun ne olduğuna dair bir tespit bulunamamaktayız.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

KISALTMALAR

EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish → Clauson, 1972.
DTO	Dictionnaire turc-oriental → Pavet de Courteille
Seng.	Senglah → Clauson, 1960
ŞSE	Şeyh Süleyman Efendi
TMEN	Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen → Doerfer
VeWTD	Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte → Radloff
VeEWT	Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen → Räsänen.
ZA	Zübdetü'l-Âsâr

KAYNAKÇA

- Aka, İ. (2014). *Timur ve Devleti*. 3. bs. (1. bs. 1991). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Alan, H. (2016). Timurlular. Yayın Hazırlayanlar: H. Alan, İ. Kemalöglü. *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*. (s. 180-247). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Arat, R. R. (1987). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur Vekayi. Babur'ün Hatıratı*. I. cilt (1. bs. 1943), II. cilt (1. bs. 1946). Ankara: TTK Yayınları.
- Beveridge, A. S. (1922). *The Bābur-nāma in English (Memoirs of Bābur)*. Translated from the original Turki Text of Zahirü'd-din Muhammad Bābur Pādshāh Ghāzī. 2 cilt. (reprinted 1969). Londra: Luzac.
- Clauson, Sir G. (1960). *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language*. London.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çelik, M. B. (2012). Şibaniler ve Astrahaniler Devri Yerli Vakayinameleri. *History Studies: International Journal of History*. Volume 4, Issue 2, 95-119.
- DeWeese, D. (1994). A note on manuscripts of the Zubdat al-āthār, a Chaghatay Turkic History from sixteenth-century Mawarannah. *Manuscripts of the Middle East* 6, 96-100.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. (30. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. I-IV. Wiesbaden.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Eraslan, K. (1999). *Mevlânâ Sekkâkî Divanı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Erdem Çiçek, S. (2016). Çağatayca Bir Vakâyinâme: Zübdetü'l-Âsâr. *Uluslararası Yulduz Türk Dili Çalıştayı Sempozyumu*. Yıldız Teknik Üniversitesi. Ankara: 173-191.
- Erdem, S. (2019). *Abdullah ibn Ali-yi Nasrullahî Zübdetü'l-Âsâr (Metin-İnceleme-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Haenisch, E. (1939). *Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi)*, *Die Geheime Geschichte der Mongolen*. Teil II: *Wörterbuch*. Leipzig.
- Hofman, H. F. (1969). *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey Section III*, part I, Volume 4-6. Utrecht: The Library of the University of Utrecht, 256-257.
- Kaçalin, M. S. (hızl.) (2011). *Niyâzi. Nevâyi'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar. El-Luğâtu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstişhâdâtu'l-Cağâtâ'iyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Meninski, F. M. (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae / Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*. I-VI cilt, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 27-32. (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), İstanbul: Simurg. (İlk yayım M.DC.LXXX:1680).
- Oral, T. (1991). *Zafer-nâme-i Emîr Timur (Tercüme-i Zafer-Nâme)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Ölmez, Z. K. (1993). *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Simurg.
- Özönder, F. S. B. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî, Muḥâkemetü'l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Pakalın, M. Z.. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt I-II-III. (2. bs.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pavet de Courteille, A. (1870). *el-luġātu'n-nevā'iyye ve'l-istîşhādātu'l-caġata'iyye. Dictionnaire turk-oriental, destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Navâi*. Paris.
- Poppe, N. (1954). *Grammar of Written Mongolian*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Poppe, N. N. (2009). *Zemahşeri Mukaddimetü'l-Edeb. Moġolca-Çaġatayca Çevirinin Sözlüğü*. (Çev. M. S. Kaçalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Radloff, W. (1960). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, I-IV*. Mit einem Vorwort von Omeljan Pritsak. 's-Gravenhage: Mouton & Co.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.
- Redhouse, Sir J. W. (1890). *A Turkish and English Lexicon*. Constantinople.
- Rybatzki, V. (2006). *Die Personennamen und Titel der mittelmongolischen Dokumente, eine lexikalische Untersuchung*. Helsinki: Publications of the Institute for Asian and African Studies 8.
- Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*. Wiesbaden. *Turcologica* 47: VI+ 210.
- Sela, R. (2010). *Zubdat al-athar: The Beginnings of the Şībanid State. Islamic Central Asia, An Anthology of Historical Sources*. ed. Scott C. Levi, Ron Sela. Bloomington&Indianapolis: Indiana University Press, 203-208.
- Spuler, B. (1957). *İran Moġolları. Siyaset, İdare ve Kültür: İlhanlılar Devri, 1220-1350*. (Çev. C. Köprülü) (3. Baskı 2011). Ankara: TTK Basımevi.
- Steingass, F. (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Şecere-i Türk*. Universitätsbibliothek Göttingen, 8° Ms. Turc. 22 (Oriental 163).
- Şeyh Süleymân Efendi-i Özbekî el-Buġârî. 1298 (1882). *Luġat-i Çaġatay ve Türki-i 'Otmâni, İstanbul*. [*Türk Dilleri Araştırmaları*. 2003. c 13. İstanbul]
- Thackston, W. M. (1993). *Zahiruddin Muhammed Babur Mirza Baburnama, Part One: Fergana and Transoxiana, Part Two: Kabul, Part Three: Hindustan*, Chagatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation, Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation. Harvard University.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş. Cild I. En Eski Devirden 16. Asra Kadar*. (3. bs.) İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moġolca Ödünç Kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, cilt: 17, 209-250.
- Yaġlı, A. R. 2014. *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Zübdetü'l-Âsâr*. the al-Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Uzbek S.S.R. Tashkent. No: 608, No: 5368.
- Zübdetü'l-Âsâr*. the Library of the Leningrad Branch of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the U.S.S.R. (LOIV). St Petersburg. No: D 104.